

LATVIEŠU MAZGRUNTNIKI PIEKTAJĀ GADĀ

Jānis Krieviņš

Eduarda Veidenbauma memoriālais muzejs „Kalāči” (Cēsu raj.)

Dažādu virzienu sociālistiskām mācībām 1905. gadā bija noteicošā vieta latviešu sabiedriskās domas laukā. Sociāldemokrātu savienība un Latvijas strādnieku sociāldemokrātiskā partija bija konkurentes ne tikai vadoņu personisko attiecību dēļ, bet arī programmu ziņā. Savienībnieku balasts bija inteliģence, kura mēdz reizēm argumentēt ar morāli. Viņi sprieda par kultūrautonomiju, par zemnieku interesēm. LSDSP bija marksistiski dogmatiska, turējās pie idejas burta, noliedza darba ļaužu (proletariāta) nacionālās intereses, toties tā bija pievilcīga ar kaujinieciskumu, labiem oratoriem, cīņas līdzekļu neizvēlību. LSDSP ebreju Bunds un krievu sociāldemokrāti bija apvienoti Federācijā.

Sociāldemokrātus vienoja Marksa apmācība, no tās izrietošā destruktīva, graužoša attieksme pret pastāvošo iekārtu, karojošs ateisms, personiski un organizēti sakari Otrajā internacionālē, it sevišķi ar vācu un krievu sociāldemokrātiem. Abās partijās bija cilvēki, kurus mēdz dēvēt par profesionāliem revolucionāriem.

M. Lācis (Sudrabs), atminēdamies savējos, nelegālā strādnieku pulciņa propogandista gaitas, klāstīja pašizdomātu sociālista „ētikas kodeksu”: „Sociālists...ir nākotnes cilvēks, augstākas morāles cilvēks, kam svešas vājības un netikumi. Sociālists nedrīkst ne smēķēt, ne dzert, ne kārtis spēlēt. Viņam nav tiesību pavadināt sievietes, krāpt tās. Sociālists nedrīkst ticēt dievam, lauzt doto vārdu, dzīvot greznībā, kamēr citi cieš badu...”. Tā viņi dažkārt sludināja. Un centās arī paši tā darīt.

„Nākotnes cilvēki” veidoja izolētas kopas, kurām bija parasta socioloģijā pētāmo „mazo grupu” struktūra – līderi, zvaigznes, grēkāži. Jauni cilvēki strīdējās ne tikai par idejām. Agrīnās skolnieku, studentu, strādnieku kopas viegli šķēlās, vienam otram kļūstot par pretiniekiem uz ilgu laiku. Nopietnāku pulciņu dalībnieki konspirācijas dēļ viņi dzīvoja dubultdzīvi, uzticēdamies tikai savējiem. Paši to neatzīdami, viņi sekoja Nečājeva, tā paša, kuru Dostojevskis izmantoja kā prototipu „Velnu” personāžam Verhovenskim. Principi, morāle, godīgums attiecas, ja iespējams, pret savējiem. Pārējā cilvēces daļa ir māli, materiāls. Cilvēks nav mērķis, kā Kantam, viņš ir līdzeklis, rīks cēlu, vispārcilvēcisku mērķu sasniegšanai. Valdošās iekārtas kalpi par cilvēkiem neskaitās. Ļeņins atbildot par Nečājeva nozīmi krievu revolūcijā, neesot slēpis sajūsmu.

Kopš Jaunās strāvas 1893. g. līdz 1904. gadam sociāldemokrātu pulciņos bija vairāki tūkstoši biedru. Nodibinot partiju, izveidojās arī vadības centrs, vadoņu loks, izcilākie – Jansons, Stučka. Praksē jau tad darbojās demokrātiskais centrālisms, lietojot Orvela terminus, bija „iekšējā” un „ārējā” partijas.

Pēc 1897. gada arestiem policija modri sekoja katrai aizdomīgai kustībai latviešu sabiedrībā, ja bija iespējams savākt pierādījumus, kaut vai par neatļautu drukas darbu glabāšanu, to izplatīšanu, izsūtījums uz Iekškrieviju vai Sibīriju bija nodrošināts. Tajā pašā laikā sodu režīms bija diezgan maigs, to nevar salīdzināt ar to, kādu vēlāk izveidoja

bijušie patvaldības upuri, kad, tikuši pie varas, laboja priekšgājēju kļūdas. Tieši izsūtījumā Jānis Bērziņš Ziemeļi (viņam inkriminēja musinošu lapiņu dalīšanu armijā iesauktiem rezervistiem – kara laikā!) iedibināja latviešu sociālistu kustībai vēlāk liktenīgos sakarus ar ļeņiniešiem.

Jau pirms Piektā gada notikumiem Rīgas, Liepājas citu pilsētu strādnieku un amatnieku „apzinīgākā daļa” patmatvilcienos pārzināja „Sociālisma katķismu” un tamlīdzīgas brošūras un proklamācijas, ko nenoguruši izplatīja pulciņu biedri. Pilsētnieki saglabāja sakarus ar tuviniekiem laukos, un lasītkārā tauta arī šeit tika pie jaunām atziņām.

13. janvāra gājiena dalībnieku un slaktiņa upuru pamatmasu drīzāk gan vadīja šķiras instinkts, pūļa noskaņojums. Turpmākos notikumus Baltijas guberņās drošu roku vadīja Federālā komiteja, mazāk Savienība. Stunda bija sīsi.

Kaut arī pēc marksisma mācības zemniecība ir konservatīva, labajā gadījumā strādniecības sabiedrotā, tieši laukos izraisījās visspraigākie notikumi īstā „Latviešu revolūcija”. Tā galvenais iemesls ir sevišķi gadsimtu mijā asāks kļuvušais strīds ar muižniekiem tīri saimnieciskā ziņā.

Ļevs Gumiļevs viduslaiku Māras valsti nosauca par himērisku – tās iekarotāji un valdītāji bija organiski nesavienojami ar tautas pamatmasu, vietējām ciltīm, arī ar vēlākos gadsimtos, notām sakusušo etnosu, latviešiem. Šāds stāvoklis bija saglabājies poļu, zviedru, krievu varas gados.

Uzplaukstošā latviešu mazgruntniecība (saimnieki) salīdzinot ar lielgruntniekiem(muižniekiem) bija beztiesīga. Kaut arī atsevišķi baroni nevarēja nepieņemt Niedram un citiem kas, paredzēja to saimniecisku bojāeju latviešu zemniecības emancipācijas rezultātā, laukos maz kas mainījās. Pastāvēja divas izolētas sabiedrības daļas, kas pat nemēģināja tuvināties, jo uzskatīja, ka tas nav iespējams.

Zemnieku aktīvākā daļa – saimnieki, kas atbildēja ne tikai par savas ģimeņu labklājību, bet arī par kalpu izdzīvošanu, bija organizēti pagastos. No viņiem prasīja izdevumus un darbiniekus ceļu labošanai, šķūtīm skolām. Muižas īpašnieks, salīdzinot ar zemes platību, pagasta kopdarbos ņēma niecīgu daļiņu. Saglabājās sensenās patronāžas tiesības, medību un zvejas privilēģijas. Liela daļa saimnieku bija parādos sakarā ar māju izpirkšanu par dzimtu, un viņu tēvu tēvi labi atcerējās kļūstu laikus. Pie saimniekiem skaitījās arī muižu māju rentnieki.

Zemnieku kārtā savukārt dalījās saimniekos un bezzemniekos – kalpos. Mazgruntnieku kalpi bija visbeztiesīgākie no latviešiem, viņi kaut arī visumā lasītprotoši, pastāvīgās darbā dzīšanas dēļ nevarēja sapņot pat par pašizglītību. Garā možākie raudzīja tikt pilsētā. Muižu kalpu stāvoklis bija labāks, katrā saimniecībā tie bija desmitiem, ar gadu gaitā a iveidotām sadzīves tradīcijām un zināmu aizbildnību no muižnieku puses.

Jauno ideju nesāji laukos bieži bija skolotāji. Viņi arī visvairāk cieta vēlākās izrēķināšanās laikā. Kā skolēnus, tā skolotājus neapmierināja rusifikācijas politika. Arī pilsētnieki pirmajā paaudzē saglabāja ciešas saites ar tuviniekiem laukos.

Nevar neminēt iesauku „saimniekdēlu sociālisms”, kā ironizēja konservatīvie rakstītāji. Tas zināmā mērā atbilst patiesībai. Izglītotākie, spējīgākie sociāldemokrātijas

darbinieki, ar pabeigtu vai iesāktu augstskolas izglītību nāca no turīgām dzimtām. Jansons, Roziņš, Kalniņi... pirms viņiem Stučka, Pliekšāns... Latviešiem muižnieku, kā zināms, praktiski nebija, nācās iztikt ar saimniekdēliem.

Piektā gada notikumus saimnieku un baronu cīņu var uzskatīt kā cīņu starp samērā iztikušiem un bagātņiem mantisku apsvērumu dēļ, marksisms bija vienīgā pieejamā cīņas ideoloģija. Kristiānisms un impēriskais patriotisms aizstāvējās, līdz nacionālajam valstiskumam vēl nebija aizfantazējušies.

Izglītotu cilvēku latviešu revolucionārajā kustībā bija maz. Marksa „Kapitālu” nestudēja, pilnīgi pietika ar plānām brošūrām, jo vairāk tāpēc, ka zemnieka un strādnieka saimnieciskā un tiesiskā stāvokļa raksturošanai pietika ar kailu faktu atgādināšanu, tā bija gana nauda uzkurināšanai un uzturēšanai.

Kā viens no revolūcijas cēloņiem jāmin Krievijas neveiksmes karā ar Japānu. Portartūras krišana un pārējās sakāves atstāja nospiedošu iespaidu sabiedrībā. tajā pašā laikā daļa „progresīvās inteliģences” uzgavilēja japāņiem. Tie, savukārt, tieši atbalstīja carisma pretiniekus, konkrēti eserus, ar naudu, jo tā varēja vājināt pretinieku. Karš beidzās augustā, Impērija dabūja pērienu, taču nebūt netaisījās brukt. Varēja sākt kārtot iekšlietas.

Vasarā gāja spraiģi. Baznīcu demonstrācijas luterāņu draudzēs, krogu slēgšana, muižnieku pulcēšanās paš aizsardzībai, goda policisti. Tauta, savukārt arī bruņojas, laukstrādnieki streiko, mierīgākie raksta petīcijas. Abās pusēs jau bija kritušie.

Valdība pasludināja karastāvokli vispirms Kurzemē (augustā), tad Vidzemē krietni vēlāk, (novembrī).

17. oktobrī izsludina Nikolaja Manifestu, ko lielākā Krievijas pavalstnieku daļa uzņēma ar sajūsmu.

Viņi beidzot ieguva tiesības un brīvības, kādas jau bija lielākā daļā Eiropas valstu. Tās pastāvēja līdz 1917. gada februārim, kad tās pēc apvērsuma kara laikā paplašināja, tādējādi radot valstī haosu.

Krievu, ebreju un latviešu sociāldemokrāti (Federācija) nolēma turpināt. Negribējās pārtraukt, viņuprāt, tik labi sākušos par jaunas pasaules celšanu. Arī Krievijā nemieri turpinājās. Ne KSDSP, ne bundistiem klajā vardarbībā iesaistīta latviešu zemnieka turpmākais liktenis neinteresēja. LSDSP, kā pierādījās, arī nē.

Novembrī, decembrī Federācijas sūtītu uzraugu, tagad teiktu instruktoru, vadībā latviešu zemnieki vienā mierā nodedzināja 449. muižas, gandrīz pusi no esošajām, pavisam bija apmēram 900 dedzināšanas gadījumi – saimniecības ēkas medību pilis u.t.t. Kopš vasaras tika nogalināti 82 vācieši, un kādi 200 latvieši – varas kalpi. Tā Krievijā nebija gājis kopš Pugačova laikiem.

Muižu dedzināšana bija vēršanās pret muižnieku kā savas kārtas pārstāvi, nevis kā pret atsevišķu cilvēku. Iebiedēšana izdevās, daudzi bēga uz Rīgu, pulcējās drošākās pilīs karaspēka apsardzībā, devās uz Vāciju.

Padomju laika rakstos muižu dedzināšana tika pasniegta kā tautas masu pašdarbība.

Cēsu apriņķa Dzērbenes Auļu pamatskolas skolotājs Eduards Antons Zāmuels (1883-194?) divdesmit trīs gadu vecumā dienasgrāmatā rakstīja arī par 1905. gada decembra notikumiem apkārtnē.

„2. decembris

Vakar plkst 8 vakarā nodegusi Plāteres muiža...bija skaista jauna pils, apkārtnē līdzīgas viņai nevarēja uzrādīt. Aizvakar, plkst 5 no rīta nodega Sērmūkšu muiža, tad neskaitāms daudzums siena šķūņu un visādu muižas ēku līdz ar mantu .Un tā sadeg šī muižnieku šķira līdzās savam īpašumam. Šonakt degšot četras Nītaures mājas – pils lielkungu vasaras māja, komisāra dzīvoklis muižkunga māja.

Bieži raudzījos pa logu laukā vai neuzliesmos vienā vai otrā stūrī uguns.

Pulksten rāda jau drīz deviņi, te mani iztraucē sauciens :pils deg! Pils deg!...Izliecos pa logu – no pils paceļas liesmu jūra, ar katru minūti pieņemdamās lielumā. Sabrūk līdzšinējā godība...

Gribēju arī es doties turp, redzēt kā tas viss norisinās, bet tā kā nebija pie rokas neviena šaujamā, ieroča, tad neuzdrīkstējos to darīt. Dzirdēju, kā nobrauc vairāki vezumi ar mantām. Tur vedot pils iedzīvi. Varot jau katrs ņemt, ko gribot, tikai uguni apdzēst neesot atļauts. Pa lielceļu nobrauca garām kariete ar diviem spožiem lukturjiem katrā pusē. Tajā sēdēja vairāki cilvēki un dziedāja tās dziesmas, kuras aizņem viņu prātus, kuras aizrauj sev līdzī visus...

Sestdiena, 3. decembris

Nodegušās pils atliekas vēl kūpēja... Kas attiecas uz iemeslu, kādēļ tā nodedzināta —tad tas vispārīgs: dedzinātāji izsūtīti no federatīvās komitejas, lai nodedzinātu visas muižnieku pilis un dzīvokļus, tādēļ arī viņi braucot no muižas uz muižu. Vietējie sociāldemokrāti pretojas dedzināšanai, lai gan zināms—ar vārdiem, bet dabūjuši tādu atbildi, palika mierā ar to. Bet tad vakarā man atkal uzmācās nemiers, domāts tik daudz; vai visam vajadzētu būt tā vai citādi?

Svētdiena, 4. decembris

...Vakarā dega atkal vairākās vietās; kā liekas – muižas. Arī Nītaurē pie nodegušas pils dega atkal, laikam kantoris...Vairāki uzstājās pret dedzināšanu, bet tikai ar vārdiem, – tas jau gluži viegli...

Pirmdien, 5. decembrī

... Kāds no veclaiku cilvēkiem, iesirmu bārdū sāka runāt par tādām lietām, kā ticībmācības atsākšana skolā, kas bij pretī šā laika kultūras prasībai, un bij jau no skolotāju kongresa nolemts citādi, tomēr viņi, šie dievbijīgie ļaudis pastāvēja pie sava...

Ar vairākiem vietējiem inteligēntiem kopā nostaigājām uz pagasta māju, kur bija noliktas jaunas pagasta valdes vēlēšanas...Galveno lomu šinī vēlēšanā spēlēja tas, kuram bija veiklāka mute, kurš varēja piemuldēt papriekš ļautiņiem galvas, beigās izkliegtams stiprā balsī savu ideju, aģitēdams sev par labu. tādā revolūcijas laikā kā tagad, tas arī citādi nav domājams; kurš lielāks kliezdējs –vairāk izpelnās bara piekrišanu.

Pārdomāju sociāldemokrātu jautājumu un nācu pie slēdziena, ka tas ir vienīgais glābējs, kas var nākt cilvēcei par atpestīšanu. un nāk lielā diena tuvāk, kur tiks ieviesta jaunā konstitūcija uz patiesi ideāliem pamatiem, cilvēki modīsies uz jaunu jauku dzīvi.

Par Nītaures pils degšanu—otrā stāva mūros stāv dzelža biezām sienām naudas skapis. Provējuši tam uzlauzt durvis, bet līdz šim nav izdevies. Tad pie pils degšanas

derīgākās mantas visas aizvestas, viens pat uzvilcis muižnieka sarkano goda mēteli, vapeni un smago zelta ķēdi ap kaklu un tā arī nonācis krogā kur tad turējis runu. Viens atkal salasījis tādas lietas, kā: fotogrāf. aparātu, pīpus, kūjas u.t.t., u.t.t. Tomēr daudz, daudz dārgu mēbeļu sadedzis līdzās ēkai, pārvērties pelnos...

7.. decembris, trešdiena

... Baltiju pārņēmis visspilgtākās krāsas revolūcijas gars; valdība sauc zaldātus palīgā. Ļauni, ļoti ļauni; starp tiem daudz spēku, kuri metas virsū neapbruņotam cilvēkam, dur, laupa bez žēlastības...Slepkavības un briesmu darbi, un gals nav paredzams.

Pilsoņi bruņojas un gatavojas uz cīņu, bet kurā pusē būs pārspēks?...Un ko darīs Vācija priekš saviem tēvijas baroniem?...Muižas visas no vietas nodedzina, netiek rēķināts ne par mantu, kas tur iekšā, ne par ko, visu aprij uguns. Vienu vakaru varēja redzēt – dega četras muižas tepat apkārtnē; un tā katru nedēļu no vietas. Un neviens līdz šim nav pretojies šai rīcībai. Dažs labs varbūt piemetis pagali no savas puses...

Sestdiena,10.

Šorīt man ienāca tādas domas galvā: pēc, lielais, piecdesmit gadiem, cilvēce būs panākusi kāroto brīvību visās vietās un lietās. Nebūs ne kungu, ne kalpu, būs tikai brīvi pilsoņi visi ar vienlīdzīgiem dzīves uzdevumiem...Bet nevaru saprast, kādu mērķi tad cilvēce spraudīs, --domāju, --kādreiz zemes virsū būs paradīze. Cilvēkus vienos vispārīga cilvēku mīlestības ideja, ja reiz nav ne mazākā iemesla cilvēkam cilvēku apskaust, to ienīst tam darīt ļaunu, tad taču tādas lietas arī nenotiks.

19. decembrī, 1905.

...Domāju, vajadzības gadījumā arī manis neiztrūks cīnītāju rindās..."

(Eduards Antons Zāmuels tomēr nekur neiesaistījās, 1909. gadā izdeva dzejoļu krājumu „Tuvas skaņas”, turpināja savu skolotāja darbu. nav zināms, kādas bija viņa turmākais viedoklis par Dižo Utopiju.)

Simtiem zemnieku stājās pulkos Rūjienā Talsos, Vecpiebalgā visā Latvijā. Tā arī iegāja vēsturē: Aizputes kauja, Vecpiebalgas kauja. Pavisam ap tūkstoti sadursmju ar policiju un muižu apsargiem.

Decembra beigās Impērija deva atbildes triecienu. Kaut arī visi zināja, ka tāds būs, panākumu eiforija vēl nebija pārgājusi. Daudz baumoja par „Melno sotņu”, kuras kā tādas Baltijā vispār nebija. Tā sāka dēvēt soda ekspedīcijas.

Liepas saimnieki iedeva jaunākiem kalpiem bises un sūtīja sargāt Raunas tiltu, lai nelaiž pāri „melno sotņu”. Puiši pārlaida jautru nakti pie ugunsкура, cepdami gaļu, no rīta gāja mājās...

Regulārā karaspēka daļas nāca pa lielceļiem. Neviens vairs nemēģināja viņas apturēt. Atgriezās pabēgušie muižnieki, Vāca kopā ziņotāju „aktīvu”, sākās izrēķināšanās. Te nedrīkst nepieminēt, ka izrēķināšanos ar revolucionāriem un viņu līdzgājējiem, lai nežēlīga tā arī nebūtu, nevar uzskatīt par vērstu pret latviešiem kā tautu vai zemniecību kā kārtu. vai pret sociāldemokrātiem kā partiju, kas pēc Manifesta kļuva legāla. Apmelots, vai tiešām baronam šāvis, runas teicis, muižu dedzinājis, Kalniņš vai Lejiņš parasti tika apvainoti par kaut ko konkrētu.. Viss notika ātri un nežēlīgi. Prasīt žēlsirdību no aristokrātiem un piedzirdītiem zaldātiem gan būtu naivi. Jānis Akurāters, un ne tikai viņš,

ar rūgtumu sirdī atcerējās ziņu pienesēju pārcentību soda ekspedīciju laikā. Vakardienas mītiņotāji uzrādīja runātājus. Bēguļojušos kaujiniekus – mežabrāļus medīja kā zvērus.

Notika oficiēriem veltīti goda mielasti.

Par šīm „dejām pie nošauto kapiem” splaudījās pat Orlova zēni, sak, ķeizara lietai derīgi, tomēr šķebinoši. Soda ekspedīcijas nodedzināja 3000 mājas skolas biedrību namus, nošāva 2040 nemierniekus, ap 1000 dabūja pērienu, 4000 izdevās aizbēgt uz ārzemēm. Tāda, lūk, statistika.

Literatūra

Akurāters J. Dienu atspīdumi R., 24.

Atziņas Cēsis, Rīga, 24.

Baķe Māra. Iz tautas bilžu galerijas. Novadnieks, Druvas kultūrvēsturisks pielikums, Cēsis, 06..2003.

Bērziņš J. Ar akmeni pret šauteni. R. 76.

Beierbaums K. Aizputes karš R., 33.

Blanks Ernests. Latvju nacionālā doma sadzīves cīņu ugunīs. R., 23.

Cielēns Felikss. Laikmetu maiņā Zviedrija, 61.

Dzērve P. Pēteris Stučka R., ...

Gore I., Niedre O. Mārtiņš Lācis R., 89.

Jānis Lencmanis (Atmiņu krājums) R., 65.

Lācis Mārtiņš. Mūsu ceļš R., 67.

Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata. R., 76.

Skroderis A. Soda zemē Sibīrijā R., 39.

Šteinbergs V. Čārlzs Skots no Latvijas R., 85.

Ziemelis S. Jānis Bērziņš—Ziemelis R. 71.

Ziemelis S. Gusevs A. Dāvids Beika

Zāmuels A. Dienasgrāmata, Cēsu muzeja krājums.